

13^e
druk

Boom

Orthopedagogiek

Een eerste oriëntatie

AD VAN SPRANG

Orthopedagogiek

De praktijk van handelen dient zoveel mogelijk gericht te zijn op de mogelijkheden en talenten van ieder individu. Het gaat er niet om wat iemand niet kan, het gaat om kansen creëren voor optimale ontplooiingsmogelijkheden.

Orthopedagogiek

Een eerste oriëntatie

Ad van Sprang

13^e druk

Boom

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: Nadya & Eugene Photography, Moskou
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© Erven Ad van Sprang & Boom uitgevers Amsterdam, 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-2441-199-3
ISBN 978-90-2442-057-5 (e-book)
NUR 848

www.boomhogeronderwijs.nl

Voorwoord

Dit boek moet worden beschouwd als een eerste oriëntatie in de orthopedagogiek. Het gaat over opvoedingsproblemen bij kinderen die een bepaalde stoornis of beperking hebben op zintuiglijk, motorisch, cognitief of sociaal-emotioneel gebied, of een combinatie daarvan.

Het opvoeden van kinderen met een stoornis, beperking of handicap wordt in dit boek gezien als een bijzondere wijze van opvoeden, waarbij de opvoeder zoekt naar een aangepaste wijze van handelen. Dit aangepaste handelen is nodig omdat de middelen vanuit de algemene pedagogiek in veel gevallen tekortschieten.

Dit betekent dat het opvoeden van deze kinderen veelal geen gemakkelijke opgave is. Alleen met de juiste kennis, liefde en inventiviteit, en met het nodige geduld, zal het mogelijk zijn de specifieke hulp en begeleiding te bieden. Deze hulp en begeleiding beperken zich niet tot de persoonlijke omgang met het kind, maar zijn er ook op gericht een voor dit kind zo gunstig mogelijk leefklimaat te creëren.

Ik bespreek een aantal opvoedingsproblemen en geef aan welke aandachtspunten in de omgang met bepaalde kinderen van belang kunnen zijn.

Uiteraard komen niet alle denkbare opvoedingsproblemen aan de orde, het gaat immers om een oriëntatie. Ik hoop dat deze oriëntatie in de orthopedagogiek hier zo verantwoord mogelijk wordt aangeboden en dat de toekomstige beroepsbeoefenaar of andere belangstellende na bestudering geïnteresseerd zal zijn in een verdere verdieping.

Ad van Sprang

Bij de dertiende druk

Deze dertiende druk is geactualiseerd naar aanleiding van de vele ontwikkelingen in het vakgebied. Waar nodig zijn onderwerpen anders geordend en verder uitgewerkt of zijn geheel nieuwe onderdelen toegevoegd. Daarnaast heeft het tussentijds verschijnen van de DSM-5 gevolgen voor de definities van verschillende stoornissen. Ook de nieuwe situatie in de zorgsector als gevolg van recente veranderingen door de overheid is in deze druk verwerkt. Daarnaast zijn onder meer onderdelen toegevoegd over de Rechten van het Kind, 'orthopedagogiek en opvoeden', vernieuwingsscholen en passend onderwijs, en casuïstiek voorafgaand aan enkele hoofdstukken. Ook de terminologie is, waar van toepassing, gemoderniseerd.

De hoofdstukken beginnen met vermelding van de te bespreken thema's. Ze worden afgesloten met een samenvatting en opdrachten. De opdrachten zijn te herkennen aan het icoon (potlood) in de marge.

Het eerste deel, Algemene orthopedagogiek, heeft als vertrekpunt het verschijnsel 'opvoeden' en richt zich de theoretische achtergronden van de orthopedagogiek. In het tweede deel, Toegepaste orthopedagogiek, gaat het om de praktijk en het handelen: het opvoeden en begeleiden. Hierin staat het kind met functioneringsbeperkingen centraal. In deze dertiende druk wordt gesproken over 'beperkingen' in plaats van 'problemen'.

Enige tijd voor het verschijnen van deze herziening is de auteur helaas komen te overlijden. Wij zijn de volgende professionals dankbaar voor het meedenken en werken aan het actualiseren van de laatste versie van zijn manuscript: Sander Begeer, ontwikkelingspsycholoog en medeoprichter van het Nederlands Autisme Register, Jan Berkers, docent Pedagogiek aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Marjolein Duinmaijer, gedragswetenschapper bij 's Heeren Loo Zorggroep, Geke Klapwijk, orthopedagoog, docent en coördinator 'Praktijk voor onderzoek en begeleiding' aan de Hogeschool Utrecht, Rosemarijn de Rooter, cultureel antropoloog en kindercoach bij Little Big Steps en Lotte Verpalen, docent Orthopedagogiek aan de Fontys Hogeschool Pedagogiek.

Deze dertiende druk geven wij uit in herinnering aan Ad van Sprang.

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	11
Deel I Algemene orthopedagogiek: theorie en praktijk	13
1 Opvoeden, pedagogiek en orthopedagogiek	15
1.1 Een cultuurverschijnsel	15
1.2 Rechten van het kind	16
1.3 Pedagogiek en opvoeden	17
1.5 Opvoedingsstijlen	24
1.6 Belemmeringen en problemen tijdens het opvoeden	27
1.7 Opvoeden en de orthopedagogiek	29
1.8 Orthopedagogiek en de bijdrage van andere wetenschappen	34
1.9 Samenvatting	35
Opdrachten	36
2 Opvoedingsdoelen, -factoren en -middelen	39
2.1 Opvoedingsdoelen	39
2.2 Opvoedingsfactoren en -middelen	41
2.3 Onderwijs: een georganiseerd middel	51
2.4 Samenvatting	55
Opdrachten	56
3 Separatie en normalisatie, integratie en inclusie	59
3.1 Mens- en maatschappijvisie als basis	59
3.2 Separatie en normalisatie	60
3.3 Integratie en inclusie	60
3.4 Samenvatting	63
Opdrachten	64

4	Hulpverleningsmodellen	67
4.1	Hulpverleningsmodellen	67
4.2	Samenvatting	74
	Opdrachten	75
5	Observeren en rapporteren	77
5.1	Observeren	77
5.2	Rapporteren	86
5.3	Samenvatting	91
	Opdrachten	92
6	Diagnosticeren, classificeren en handelen	95
6.1	Het stellen van een diagnose binnen het ortho- pedagogisch werkveld	95
6.2	Classificeren	98
6.3	Handelen	99
6.4	Samenvatting	104
	Opdrachten	106
7	Individu en groep	109
7.1	Individuele opvoeding of groepsbegeleiding	109
7.2	Groepsbegeleiding	110
7.3	Groepsbegeleider zijn	114
7.4	Sociogram als hulpmiddel	119
7.5	Samenvatting	123
	Opdrachten	125
Deel II	Toegepaste orthopedagogiek: praktijk en handelen	127
8	Zintuiglijke functioneringsbeperkingen	131
8.1	Auditieve beperkingen: slechthorendheid en doofheid	131
8.2	Visuele beperkingen: slechtziendheid en blindheid	141
8.3	Samenvatting	150
	Opdrachten	152
9	Motorische functioneringsbeperkingen	155
9.1	Beperkingen in de motoriek	155
9.2	Samenvatting	164
	Opdrachten	165

10	Cognitieve functioneringsbeperkingen	169
	10.1 Verschillende soorten leerbeperkingen	169
	10.2 Lees- en spellingbeperking	170
	10.3 Spraak-taalontwikkelingsbeperkingen	177
	10.4 Rekenbeperkingen	180
	10.5 Schrijfbeperkingen	183
	10.6 Verstandelijke functioneringsbeperkingen	185
	10.7 Samenvatting	198
	Opdrachten	199
11	Meervoudige functioneringsbeperkingen	201
	11.1 Combinaties van beperkingen in het functioneren	201
	11.2 Samenvatting	205
	Opdrachten	206
12	Emotionele functioneringsbeperkingen	209
	12.1 Probleemgedrag	209
	12.2 Gedragsontwikkelingsproblemen	216
	12.3 Contactuele problemen	220
	12.4 ODD en CD: ongewenst gedrag	228
	12.5 Samenvatting	229
	Opdrachten	231
13	Ouder zijn van een kind met (ernstige) functioneringsbeperkingen	233
	13.1 Ouder zijn van een kind met een beperking	233
	13.2 Samenvatting	237
	Opdrachten	238
14	Gezinsbegeleiding, -ondersteuning en -vervanging	241
	14.1 Begeleiding, hulp- en zorgaanbod	241
	14.2 Beleid en organisatie gezinsbegeleiding, -ondersteuning en -vervanging	245
	14.3 De rol van de orthopedagoog	256
	14.4 Samenvatting	258
	Opdrachten	260
	Beeldverantwoording	263
	Literatuur	265
	Register	271
	Over de auteur	277

Inleiding

Dit boek bestaat uit twee delen. Voor deze indeling is gekozen om een onderscheid te maken tussen enerzijds de theorie en praktijk van het verschijnsel 'opvoeden' en anderzijds de praktijk van het handelen bij problemen die zich bij het opvoeden kunnen voordoen.

Deel 1 is gericht op een oriëntatie, een verkenning van de theorie en praktijk binnen de *algemene orthopedagogiek*. De bespreking van de pedagogiek en de verbijzondering ervan, de orthopedagogiek, legt in de vorm van een aantal beschouwingen over onder andere doelen en middelen in de (groeps)opvoeding de basis voor het tweede deel.

In **deel 2** krijgen we te maken met de praktijk en het handelen binnen de *toegepaste orthopedagogiek*. Het gaat dan om het handelen in bijzondere opvoedings- en begeleidingssituaties. Hierbij is aandacht voor de mogelijke gevolgen van zintuiglijke of motorische beperkingen, bepaalde leerbeperkingen en gedragsproblemen of sociaal-emotioneel functioneren in de leef- en woonsituaties. Voor de opvoeders is het niet altijd gemakkelijk om daarmee om te moeten gaan. Verschillende organisaties en instellingen kunnen hun daarbij zo nodig ondersteuning bieden.

Deel 1

Algemene orthopedagogiek: theorie en praktijk

Het algemene karakter van dit deel vindt zijn oorsprong in het verschijnsel opvoeden. Vanuit deze basis wordt verder stilgestaan bij een aantal elementen die een bijdrage kunnen leveren aan het opvoedings- of begeleidingsproces.

- In **hoofdstuk 1** wordt vanuit het verschijnsel 'opvoeden' een relatie gelegd tussen de pedagogiek en de orthopedagogiek, en problemen die zich in het opvoedingsproces kunnen voordoen. Problemen die in de meeste gevallen behoren tot het werkgebied van de orthopedagogiek.
- In **hoofdstuk 2** staan mogelijke opvoedingsdoelen en -middelen centraal. Middelen die allemaal, op hun eigen wijze, van invloed (kunnen) zijn binnen het opvoedingsproces.
- **Hoofdstuk 3** behandelt, met mens- en maatschappijvisies als basis, zowel de begrippen separatie en normalisatie als integratie en inclusie.
- **Hoofdstuk 4** besteedt aandacht aan enkele hulpverleningsmodellen. Aan de orde komen het medisch, het sociologisch, het psychoanalytisch en het leertheoretisch model, en vervolgens nog het interactiemodel en het humanistisch model.
- In **hoofdstuk 5** wordt een oriëntatie gegeven op mogelijke handelingen met betrekking tot de middelen 'observeren' en 'rapporteren'.
- **Hoofdstuk 6** gaat over het diagnosticeren, classificeren en handelen binnen het orthopedagogisch werkveld.
- **Hoofdstuk 7** gaat over opvoeding in groepsverband; binnen het werkgebied van de orthopedagogiek is dit een veelvoorkomend verschijnsel.

Opvoeden, pedagogiek en orthopedagogiek

1

Thema's:

Een cultuurverschijnsel, rechten van het kind, pedagogiek en opvoeden, opvoedingsstijlen, belemmeringen en problemen tijdens het opvoeden, opvoeden en de orthopedagogiek, orthopedagogiek en de bijdrage van andere wetenschappen.

1.1 Een cultuurverschijnsel

Opvoeden is van alle tijden. In elke periode van het menselijk bestaan zien we dat volwassenen kinderen helpen bij hun ontwikkeling naar een bepaalde vorm van zelfstandigheid. Hoe ver we ook terugkijken in de geschiedenis, te allen tijde zien we vormen van 'opvoeden'. In alle culturen en tijden komen we dit verschijnsel tegen. Vandaar dat we opvoeden ook als een cultuurverschijnsel mogen beschouwen.

Er bestaan waarneembare verschillen in de manieren van opvoeden. We worden niet allemaal op dezelfde wijze opgevoed. Zo ligt bijvoorbeeld het accent binnen de ene opvoedingssituatie meer op orde, regelmaat, netheid en een beperkte mate van persoonlijke vrijheid, terwijl binnen de andere opvoedingssituatie die vrijheid juist centraal staat.

De cultuur en periode waarin men opgroeit, bepalen in grote mate de wijze waarop een opvoeding plaatsvindt. Iedere tijd en samenleving heeft zijn eigen ideeën, opvattingen en idealen. Het feit dat mensen met een verschillende culturele achtergrond deel uitmaken van eenzelfde samenleving, zoals bijvoorbeeld in ons land, leidt tegenwoordig tot een 'bonte' verzameling opvoedingsstijlen. Daarnaast zijn er in deze tijd allerlei gezinsvormen mogelijk, denk aan samengestelde gezinnen of eenoudergezinnen, die steeds meer voorkomen in onze samenleving. Dat levert eveneens nieuwe opvoedvragen of opvoedvormen op.

Aan de manier waarop opvoeders met hun kinderen omgaan, ligt veelal een bepaald uitgangspunt of 'mensbeeld' ten grondslag. Als men de eigen opvoeding als prettig heeft ervaren, wordt er veelal voor gekozen om deze manier van opvoeden ook bij de eigen kinderen toe te passen. Anderen kiezen bewust

voor een vorm van opvoeden die duidelijk afwijkt van de eigen ervaringen. Weer andere opvoeders voeden hun kinderen op volgens bepaalde theoretische uitgangspunten. Naast deze persoonlijke overwegingen met betrekking tot opvoeden, spelen ook wettelijke bepalingen een rol in onze samenleving. Zo is vastgelegd bij wet dat kinderen recht hebben op goede verzorging, aandacht en goed onderwijs. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind heeft hier een belangrijke bijdrage aan geleverd.

1.2 Rechten van het kind

UNICEF, de VN-kinderrechtenorganisatie, heeft in het verleden initiatieven genomen om wereldwijd bepaalde rechten van kinderen met elkaar af te spreken en vast te leggen. In het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is in 54 artikelen vastgelegd welke rechten een kind heeft in zijn ontwikkeling naar zelfstandigheid. Het verdrag is gebaseerd op de Universele verklaring van de Rechten de Mens en op 20 november 1989 aangenomen op de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Op dat moment kregen alle kinderen hun 'eigen' verdrag.

Een kind heeft in zijn opvoeding dus bepaalde *rechten*.

Ons land tekende het verdrag op 6 februari 1995. Naast Nederland hebben momenteel een kleine tweehonderd landen het verdrag ondertekend. Ieder jaar wordt door de aangesloten landen de Dag van de Rechten van het Kind gevierd.

Het *Internationaal Kinderrechtenverdrag*, zoals het verdrag wordt genoemd, is niet alleen een opdracht aan overheden maar ook aan iedereen in de samenleving: ouders, onderwijzers, jeugdhulpverleners, rechters, politie, advocaten en aan kinderen en jongeren zelf. Een ieder heeft de plicht om voor kinderen te zorgen (J.B. Wijbrandi, algemeen directeur UNICEF, 2009).

In ons land worden kinderen op hun achttiende levensjaar voor de wet meerderjarig. In een aantal andere landen ligt die grens bij een andere leeftijd.

1.2.1 Kinderrechtenverdrag

De 54 artikelen in het Kinderrechtenverdrag zijn globaal toe te spitsen tot drie categorieën:

- *Recht op onderhoud*

In deze artikelen staan de rechten op het gebied van voeding, gratis onderwijs, zorg en begeleiding bij een beperking beschreven.

- *Recht op bescherming*
Hierin staan de rechten op bescherming tegen uitbuiting, verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik, en het recht op veiligheid beschreven.
- *Recht op participatie*
Hierin staan onder meer beschreven het recht op inspraak, eigen meningsvorming, mee mogen beslissen in situaties die kinderen aangaan (denk aan bijvoorbeeld een leerlingenraad in het onderwijs), recht op eigen geloof en cultuur.

Het Kinderrechtencollectief zet zich in Nederland in voor de naleving van de kinderrechten uit het verdrag. Elke vijf jaar dient ieder land een rapport aan UNICEF in te leveren over de voortgang van de naleving. Daarmee wordt zinvol werk verricht. Maar in de praktijk blijkt dat er in de wereld nog een lange weg is te gaan voordat ieder kind daadwerkelijk profiteert van de vastgelegde rechten. Zo is Nederland in 2015 nog stevig op de vingers getikt door het VN Kinderrechtencomité en zijn er zestig aanbevelingen gegeven om de kinderrechten in ons land te verbeteren. De zorg van het comité komt voornamelijk voort uit de decentralisatie van de jeugdzorg die heeft plaatsgevonden en de uitwerking van passend onderwijs in de praktijk. De kinderombudsman in ons land behartigt de belangen van kinderen en is actief om de situatie in ons land te verbeteren (De Kinderombudsman, 2015).

1.3 Pedagogiek en opvoeden

1.3.1 *Pedagogiek*

De wetenschap die het opvoeden als object heeft en waarin de theorie, dus het denken over opvoeden, centraal staat, noemen we de pedagogiek of opvoedkunde. Het is de leer van het opvoeden.

Een aantal pedagogen heeft in de loop der jaren een eigen theorie over een manier van opvoeden ontwikkeld. Andere waren en zijn meer gericht op onderzoek naar bijvoorbeeld de manieren en effecten van opvoeden binnen de verschillende samenlevingsvormen of die in een externe woon- en leefsituatie zoals binnen een instelling. Ook is er veel aandacht voor het handelen en de effecten ervan binnen de diverse vormen van onderwijs.

De pedagogiek richt zich in haar werkzaamheden op het ‘normale’ kind en op een opvoedingssituatie die een ‘normale opvoedbaarheid’ impliceert. Met ‘normaal’ wordt in dit verband bedoeld: alle schakeringen die in het leven mogelijk zijn en voorkomen zonder dat ze tot grote opvoedingsproblemen leiden. Normaal is datgene wat als normaal (‘norm’) geldt binnen een bepaalde cultuur en tijd fase. Belangrijke pedagogen in ons land zijn bijvoorbeeld Philip Kohnstamm, Kees Boeke en Martinus J. Langeveld geweest.

Pedagogie

De praktijk, het *handelen* binnen de opvoedingssituaties, wordt *pedagogie* genoemd. Het woord pedagogie is samengesteld uit 'pais' (kind) en 'agogein' (leiden). Het Griekse woord paidagoogia betekent dus eigenlijk: 'kinderleiding'.

1.3.2 *Opvoeden*

Een baby is volledig aangewezen op de hulp van zijn omgeving. Ieder mens is hierdoor aan het begin van zijn leven zeer kwetsbaar. Het kind blijft ook na de babytijd nog sterk afhankelijk van de hulp van anderen, van mensen die zich verantwoordelijk voelen voor de hulp en opvoeding. Naarmate het kind ouder wordt, zal de intensiteit van de hulp en opvoeding geleidelijk gaan afnemen. Opvoeden betekent letterlijk: grootbrengen. Dat wil zeggen dat ouders of verzorgers het kind begeleiden naar zelfstandigheid. Mede dankzij de aandacht, liefde en hulp van zijn opvoeders zal het kind lichamelijk en geestelijk weerbaarder en zelfstandiger kunnen worden.

In de regel heeft een kind de drang om zich verder te ontwikkelen. Het staat open voor het opdoen van ervaringen binnen het opvoedingsproces. Opvoeder en kind beïnvloeden elkaar daarbij; er is sprake van een wisselwerking, van interacties tussen beiden.

Op welke wijze het kind zich ontwikkelt, is afhankelijk van zowel interne als externe factoren.

Met *interne* factoren wordt de aanleg (erfelijkheid) bedoeld; de eigenschappen die het kind bij de geboorte heeft meegekregen.

De *externe* factoren zijn de omstandigheden waarin het kind opgroeit: het milieu, oftewel de omgeving waarin het zich kan ontwikkelen en de aard van de interacties, en de wijze of stijl van opvoeden. Hierbij kun je denken aan vragen als: Hoe actief is men in dat milieu met de opvoeding bezig? Waar legt men de nadruk op? Welke ervaringen kan het kind opdoen? In hoeverre is er sprake van een gerichte en opzettelijke opvoeding? Welke opvoedingsmiddelen worden zoal gehanteerd en hoe gebruikt men deze?

Bij het beantwoorden van de vraag wat opvoeden eigenlijk is, kunnen we in de dagelijkse praktijk verschillende antwoorden tegenkomen. De meeste omschrijvingen hebben echter wel bepaalde raakvlakken met elkaar:

- 'leren van gewoonten, manieren en regels die moeten leiden tot zelfstandigheid en verantwoordelijkheid';
- 'dat je moet leren hoe je te gedragen, wat wel en niet mag, tot je zelfstandig bent';
- 'het leren van normen en waarden, zodat iemand zo zelfstandig mogelijk in de maatschappij kan functioneren';
- 'een kind helpen te leren op eigen benen te staan'.

In deze antwoorden wordt bijna rechtstreeks verwezen naar een mogelijk 'eind-doel' van het opvoedingsproces. Maar wat opvoeden is, welke handelingen wenselijk of noodzakelijk zijn, wordt nauwelijks benoemd. We gaan daarom verder op zoek naar het antwoord op deze vraag.

Omgang

We kijken eerst naar de situatie waarin we het verschijnsel opvoeden aantreffen. Het opvoeden en de activiteiten van opvoeden komen we tegen in de *omgang* tussen volwassene en kind. Het kind is sterk afhankelijk van de hulp van anderen, de hulp van zijn opvoeders. Het heeft behoefte aan voeding, bescherming en verzorging en leert vervolgens, met hulp, stapje voor stapje, in alle levensfasen van zijn kind-zijn, zich te ontwikkelen.

Unieke omgang

De omgang tussen opvoeder en kind is een *unieke omgang*, waarin in de regel een wederzijdse betrokkenheid valt waar te nemen. In die betrokkenheid is sprake van een omgang, een samenleven, waarin met name geborgenheid, veiligheid en een uitnodigende (leer)omgeving de basis vormen voor de verdere ontplooiing van het kind. Het kunnen opgroeien in een 'warme' omgeving bevordert de emotionele en sociale ontwikkeling.

We zien in deze omgang dat de opvoeder bijvoorbeeld bepaalde dingen goedvindt en andere afkeurt. Er worden daarmee bepaalde normen en waarden overgedragen. Hij stimuleert het kind of doet hem iets voor. De opvoeder legt iets uit of biedt hulp. Hij is bewust 'passief' om het kind kansen te bieden iets zelf te ontdekken en uit te proberen.

Omgang en invloed

Het alleen maar omgaan met een kind is niet voldoende om van 'opvoeden' te spreken. Want in de situatie waarbij een kind bijvoorbeeld valt en de volwassene het kind slechts helpt op te staan, waarna dat kind huilend verder loopt, is weliswaar sprake van omgang, maar opvoeden kunnen we dit nog niet noemen. Het gaat hier slechts om de (eenmalige) hulp. Troosten en het kind verder helpen in het omgaan met de situatie, vraagt meer dan alleen omgang met het kind. Een *opvoeder* oefent in zijn omgang met het kind veelal een *doelgerichte invloed* uit. Die invloed is er dan op gericht het kind wat te leren, iets duidelijk te maken, of hem iets te laten ervaren. In de omgang kunnen bijvoorbeeld normen en waarden worden bijgebracht, kan worden geleerd om respect voor anderen te hebben, keuzes te maken en verantwoordelijkheden te leren nemen. Deze omgang is een gericht handelen en is *onderdeel* van het opvoedingsproces.

Opvoeders zijn zich er niet altijd van *bewust* dat zij opvoedend bezig zijn. Veel dingen 'gebeuren gewoon'. Als een vader bijvoorbeeld aardappels zit te schillen, dan kan het kind daar al dan niet belangstelling voor hebben. Als dit wel het geval is, dan kan het mogelijk leren hoe aardappelen worden geschild. Zonder dat de vader zich daarvan bewust is, is hij in deze situatie toch min of meer

opvoedend bezig: het kind wordt beïnvloed door de activiteit van zijn opvoeder en leert er iets van.

Omgang, grenzen, consequent zijn en vrijheid

Het kind leert in de omgang dat het niet alles mag doen. Er worden grenzen aan zijn gedrag gesteld. Wat in de ogen van de opvoeder nog wel en niet meer toelaatbaar is. De opvoeder neemt zijn verantwoordelijkheid en schroomt niet om, daar waar nodig, in te grijpen. Het kind wordt *direct* en *consequent* op zijn gedrag aangesproken. Dat geeft duidelijkheid en het leert daardoor stapsgewijs hoe het zich een volgende keer dient te gedragen. Maar een kind moet vooral ook een mate van vrijheid kunnen ervaren binnen de gestelde kaders. Vrijheid om op eigen initiatief de wereld stapje voor stapje te ontdekken. Dat gaat niet altijd even goed. Met vallen en opstaan worden ervaringen opgedaan en wordt het leer- en ontwikkelingsproces voortgezet.

Het is belangrijk dat een kind ook ruimte krijgt om (ongezien) fouten te maken. Om te *mogen* vallen en weer op te staan. In een tijd als deze, waarin babyfoons met camera's en smartphones met apps om je kinderen te volgen verkrijgbaar zijn en ouders erop gericht lijken te zijn hun kinderen te behoeden voor het maken van fouten, is dit een belangrijk punt om te benadrukken. Opvoeders vormen de veilige basis als het gaat om het bieden van grenzen en kaders waarbinnen ruimte is voor eigen ervaringen en ontdekkingen door het kind. Daarnaast vormen zij de veilige haven waarnaar het kind kan terugkeren als het bijvoorbeeld gevallen is of moeilijkheden tegenkomt (Leonard & Dolfeyn, 2015; Omer, Steinmetz, Carthy & Von Schlippe, 2013).

Geborgenheid en veiligheid

Een *stabiele* geborgenheid en veiligheid die het pasgeboren en opgroeiende kind van zijn opvoeder(s) en omgeving kan ervaren, legt een belangrijke basis voor de ontwikkeling van zijn zelfvertrouwen en weerbaarheid. Het ervaren van geborgenheid, van 'warmte' en acceptatie, zorgt ervoor dat het kind zich prettig en veilig kan voelen. Dankzij de ervaren gevoelens kan het kind een mate van *emotionele veiligheid* ontwikkelen. Ook is er bij het kind de behoefte aan de beleving van een mate van *lichamelijke veiligheid* ten opzichte van zichzelf en zijn directe omgeving.

Binnen het opvoedingsproces dient het kind voldoende ruimte te krijgen om zijn toenemende zelfstandigheid te kunnen ontdekken en verder te ontwikkelen. De invloedrijke Nederlandse pedagoog M.J. Langeveld sprak ooit van een 'geleide zelfstandigheid'. Leiding en begeleiding van de opvoeder moeten volgens hem langzaam maar zeker afnemen en uiteindelijk leiden tot een vorm van *zelfgeleide zelfstandigheid*. Doordat het kind leert om aan zijn eigen bestaan leiding te geven, dus zichzelf te leiden, zal deze zelfgeleide zelfstandigheid uiteindelijk kunnen uitmonden in een mate van volwassenheid.

Stimuleren, praten en luisteren

Het stimuleren van de ontwikkeling van een kind is een bijzonder belangrijke taak voor de opvoeder. Het gaat erom dat er *uitgenodigd* en *uitgedaagd* wordt om de omringende wereld te leren ontdekken en te ervaren. Dit in een sfeer waarin het kind zichzelf mag zijn en waarbij de opvoeder door uitleg, voordoen en humor het kind zo nodig stimuleert en activeert. Praten met het kind, goed naar hem luisteren en hem complimenten geven, zijn van belang voor de ontwikkeling van de eigenwaarde en het zelfvertrouwen, evenals het opdoen van succeservaringen.

Je hoeft van je kinderen geen fantastische kinderen te maken. Je hoeft ze er alleen maar aan te herinneren dat ze fantastisch zijn (Lao Tse, in: Martin, 2000).

Natuurlijke en georganiseerde activiteiten

Er kan in het opvoeden onderscheid worden gemaakt tussen de veelal spontane 'natuurlijke activiteiten'; activiteiten die plaatsvinden in de dagelijkse omgang tussen opvoeder en kind ('natuurlijke band'), en 'georganiseerde activiteiten'. Voorbeelden van laatstgenoemde zijn de deelname aan vormen van onderwijs, opvang en deelname aan buitenschoolse activiteiten (BSO), sportactiviteiten of muziekles. Beide te onderscheiden activiteiten vormen samen het geheel aan activiteiten binnen de opvoeding.

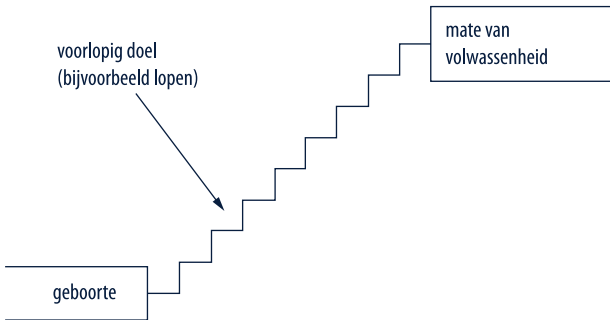
In onze huidige complexe maatschappij zijn de georganiseerde activiteiten een belangrijke aanvulling op de natuurlijke activiteiten van het opvoedingsproces. De taken en verantwoordelijkheden tussen beide vormen zijn in de praktijk echter niet altijd goed op elkaar afgestemd.

Opvoeders hebben in de huidige tijd vaak een druk, onregelmatig en soms chaotisch leven. Veel opvoeders vinden het een vanzelfsprekendheid dat anderen behulpzaam zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Daarbij verwachten zij veel van het onderwijs en de kinderopvang. Het komt niet zelden voor dat ouders van de school waarop hun kinderen onderwijs krijgen meer opvoedingsondersteuning verwachten dan de school in de praktijk kan waarmaken. Het is daarom belangrijk dat leerkrachten of begeleiders contact maken met ouders en afstemmen over de begeleiding van het kind. De veranderende samenleving vraagt om hernieuwde afstemming en een voortdurende dialoog tussen professionele opvoeders en ouders.

Voorlopig doel

Het kind, dat als hulpeloos en afhankelijk wezen op de wereld komt, zal in de praktijk om en nabij achttien jaar over zijn volwassenwording doen. Vóór die tijd is het aangewezen op de hulp van zijn opvoeder(s). Het leert zindelijk worden, lopen en spreken, zich aan- en uitkleden, wassen, tanden poetsen, fietsen, schrijven, rekenen, spelen, boodschappen doen en relaties aangaan. Bij sommige kleine doelen zien opvoeders soms op voorhand al gevaren voor een

kind opdoemen. Bijvoorbeeld als een kind voor het eerst met een schaar of zaag omgaat. Toch is het gewenst dat een opvoeder in die situatie niet te krampachtig is. Een kind moet immers experimenteren en ervaringen kunnen opdoen. Kleine doelen noemen we ‘voorlopige doelen’. Het zijn tussenstappen in de opvoeding waarbij mogelijk iets bereikt kan worden. Iets wat door oefenen en/of ervaring op korte termijn geleerd kan worden.

Figuur 1.1 Voorlopige doelen

Opgevoed zijn

In deze tijd groeien steeds meer kinderen op in een samenlevingsvorm die anders is dan de traditionele vorm van vader, moeder en een of meer kinderen. We zien tegenwoordig veel verschillende type gezinnen of samenlevingsvormen waarin opvoeding plaatsvindt: eenoudergezin, samengesteld gezin ('bonus-' of 'cadeau'-vader/moeder), pleeggezin, adoptiegezin, homo/lesbische opvoeders, woongroep of een bewuste keus voor het eenouderschap zijn hiervan voorbeelden.

Zoals er mensen zijn die hun twijfels hebben over de zin van het traditionele gezin als basisvorm voor de opvoeding, zijn er ook die hun twijfels hebben bij bepaalde andere samenlevingsvormen. De situaties waarin kinderen opgroeien en worden opgevoed, kunnen behoorlijk verschillen. Welke samenlevingsvorm het meest gewenst is of welke vorm juist niet, is moeilijk te zeggen en vereist ook nader onderzoek. Maar we mogen wel voorzichtig stellen dat als een opvoeder het kind permanent een gevoel van liefde, veiligheid en geborgenheid kan laten ervaren, alert is op de signalen van het kind en een gepaste reactie daarop geeft, er een goede basis wordt gelegd voor de ontwikkeling van een kind.

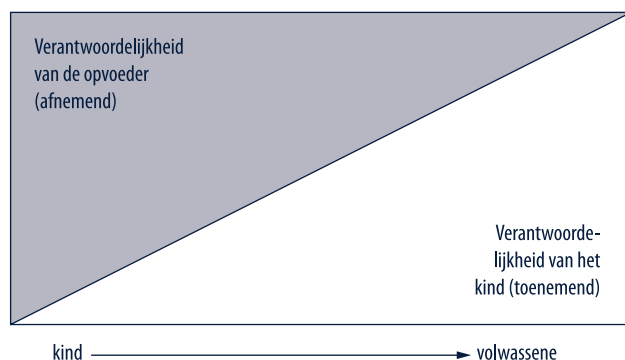
Dat je bent geworden wie je nu bent, is mede afhankelijk van het *milieu* waarin je bent opgevoed en van de *stijl* van het opvoedend handelen daarin. Ook jouw *aanleg* en *capaciteiten* waren daarbij van invloed.

Van een hulpeloos en afhankelijk wezen ben je uiteindelijk uitgegroeid tot een persoon met een bepaalde zelfstandigheid, waarbij je hebt geleerd verantwoordelijk te zijn voor de gevolgen van je eigen handelen. Je leerde bijvoorbeeld om

niet met een volle mond te praten, iemand met twee woorden aan te spreken, je huiswerk te maken, je kamer op te ruimen, vrije tijd en studietijd in te delen. Ook de hulp die je kreeg bij activiteiten die je in eerste instantie niet alleen kon doen, staat waarschijnlijk nog vers in je geheugen. Hulp bij het leren jezelf te verzorgen, het leren fietsen, het leren schaatsen, hulp bij het maken van je huiswerk, het leren sparen, je kamer op te ruimen of in je eentje te reizen. Soms vond je het wellicht niet leuk om bepaalde activiteiten te moeten leren. Misschien was je ook 'het waarom' niet altijd duidelijk of wilde je het niet horen. Vaak had je geen zin en ging je slechts met frisse tegenzin toch maar aan de slag.

Opvoeden als proces

Opvoeden is een proces omdat ontwikkelingen in opeenvolgende tijdsfasen plaatsvinden. Die tijd is nodig om de verschillende opvoedingsdoelen na te kunnen streven en mogelijk te realiseren. Dit hangt samen met de leeftijd van het kind, maar ook met zijn karakter en mogelijkheden. Dat vraagt afstemming en herijking van opvoeders in verschillende fasen van de ontwikkeling van een kind.

Figuur 1.2 Toenemende en afnemende verantwoordelijkheid

Naarmate het kind ouder wordt, leert het geleidelijk aan meer verantwoordelijkheden op zich te nemen. Bij zijn opvoeder(s) daarentegen zien we dat het omgekeerde plaatsvindt.

Einddoel van de opvoeding

Wat is het na te streven doel van de opvoeding, is er een einddoel? Als we stellen dat de opvoeding moet leiden tot een vorm van volwassenheid als 'doel op langere termijn', dan zullen we moeten aangeven wat we daaronder verstaan. Dit lijkt gemakkelijker dan het is. In veel woordenboeken wordt het begrip volwassenheid omschreven als 'volwassen-zijn'. Maar wat is volwassen-zijn? We zijn juist op zoek naar de omschrijving die ons kan helpen ons een beeld te vormen van wat volwassenheid inhoudt.

Letterlijk betekent volwassenheid zoiets als 'volgroeid zijn'. Hiermee wordt dan alleen de lichamelijke ontwikkeling van iemand bedoeld. We constateren

dat iedere gezonde persoon dit bereikt bij ongeveer het achttiende levensjaar. Maar volwassenheid is méér dan alleen lichamelijk volgroeid zijn. Weliswaar is iemand op zijn achttiende wettelijk beschouwd volwassen, maar of iemand van die leeftijd ook geestelijk volgroeid is, moeten we op grond van de praktijk veelal ontkennend beantwoorden. Breinonderzoek heeft bijvoorbeeld aangetoond, dat het brein van jongeren pas volgroeid is tussen het twintigste en vijfentwintigste levensjaar (Crone, 2011).

Volgens Langeveld (1981) herkennen we bij een volwassene: *In alle dynamiek openbaart zich plan, lijn, doelstelling, gebondenheid van hetgeen men zichzelf heeft opgelegd.*

Hieruit is af te leiden dat de volwassene op zichzelf is aangewezen. Dat hij actief is, dingen onderneemt, plichten heeft, keuzes maakt en aansprakelijk is voor het slagen en falen ervan. Kortom: hij staat volledig voor wie hij is (dit noemen we ‘zelfverantwoordelijke zelfbepaling’).

Met het bereiken van einddoel, ‘de volwassenheid’, zal de opvoedingsrelatie tussen opvoeder en kind veranderen in een relatie tussen twee volwassenen. Uiteraard kunnen deze twee volwassenen wel een intensieve band met elkaar hebben en behouden, maar van een opvoedingsrelatie, van opvoeden, is dan in wezen geen sprake meer.

Vorming of begeleiding

Eindigt het proces van opvoeding bij de volwassenwording? Velen beweren van wel. Anderen zeggen dat er in het leven van de mens altijd sprake zal zijn van een permanente noodzaak/behoefte aan onderwijs/leren (‘éducation permanente’). Men spreekt ook wel van ‘vorming of begeleiding’ als het gaat om de hulp aan volwassenen, waarbij een volwassene zelf verantwoordelijk is voor het doel dat hij wil bereiken. Iets wat je van een niet-volwassene nog niet mag verwachten! Een volwassene die bijvoorbeeld op vrijwillige basis een willekeurige cursus voor volwassenen (‘non-formele educatie’) gaat volgen, is daar zelf verantwoordelijk voor, evenals voor zijn beslissing om een bepaalde overeenkomst al dan niet te ondertekenen, of voor zijn gedrag in het algemeen.

Van Dale omschrijft het begrip ‘begeleiden’ als ‘iemand op weg vergezellen’, ‘met raad en daad bijstaan’, ‘coachen’. Vanuit dit gezichtspunt liggen de activiteiten binnen de opvoeding en begeleiding wel dicht bij elkaar.

1.4 Opvoedingsstijlen

Hoe er moet worden opgevoed is niet voorgeschreven of opgelegd. Hoe er *kan* worden opgevoed wordt grotendeels door de opvoeder zelf bepaald. Mede afhankelijk van zijn eigen competenties *en* de situatie en omstandigheden

waarin de opvoeding plaatsvindt, zal hij hieraan een bepaalde inhoud en vorm proberen te geven. Niet alle opvoeders hebben altijd duidelijk voor ogen welke weg ze bij de opvoeding willen volgen. We kunnen bij de meeste wel een bepaalde stijl in hun opvoedend handelen waarnemen.

Een veel gebruikt onderscheidt in opvoedingsstijlen is die tussen autoritair, democratisch of autoritatief, laissez-faire en permissief.

Autoritaire opvoedingsstijl

Een autoritaire opvoeding wordt onder meer gekenmerkt door het feit dat:

- de opvoeder weinig inspraak duldt;
- het kind aan strenge regels gebonden is en er door de opvoeder geëist wordt dat het gehoorzaamt;
- het kind (streng) gestraft zal worden als het niet gehoorzaamt;
- de opvoeder bepaalt veelal wat wel en niet mag en staat weinig of niet open voor de mening en wensen van het kind;
- de opvoeder de spontane ontwikkeling van het kind belemmert, er wordt weinig rekening gehouden met de emoties en gevoelens;
- er weinig wederzijds vertrouwen is tussen opvoeder en kind.

Democratische opvoedingsstijl

Bij een structurerende of *autoritatieve* opvoeding zien we onder meer dat:

- de opvoeder openstaat voor de ideeën van het kind, er is veel overleg;
- naast de eisen en controle die aan het kind worden gesteld, het ook een bepaalde vrijheid krijgt;
- er weinig wordt gestraft en op een gepaste manier corrigerend gehandeld;
- de opvoeder het kind sterk in zijn activiteiten stimuleert;
- de opvoeder met het kind een open relatie tracht op te bouwen waarin sprake is van een wederzijds vertrouwen.

Laissez-faire opvoedingsstijl

Of we bij deze stijl ook van opvoeden mogen spreken is de vraag, er wordt ook wel gesproken over verwaarlozen. Laissez-faire betekent immers 'laat maar gaan' of 'laat maar waaie'. De opvoeder is hier min of meer passief en laat het kind min of meer aan zijn lot over. Dat wil zeggen dat er weinig of geen eisen worden gesteld. Het kind mag het veelal zelf uitzoeken. We zien onder meer dat:

- 'alles kan en mag', ook kan het kind veelal zelf bepalen wat het doet;
- de opvoeder weinig betrokken is bij het kind;
- eigen belang vóór het belang van het kind gaat;
- er naast weinig eisen en regels ook weinig controle is op wat het kind doet;
- conflicten zoveel mogelijk worden vermeden.

Permissieve (toegevende) stijl

Hierbij zien we onder meer: opvoeders zijn toegeeflijk; opvoeders zijn communicatief en zorgzaam;

- kinderen leren van de consequenties van hetgeen ze doen; opvoeders stellen weinig regels;
- besluitvorming wordt overgelaten aan de kinderen, kinderen mogen zelf beslissingen nemen.

(Zimbardo, 2013)

1.4.1 Kenmerkende inspanningen en opbrengsten

Bij een autoritaire opvoeding zal het kind zich sterk afhankelijk van de wil van zijn opvoeder opstellen. De opvoeder bepaalt immers wat het wel en niet mag en stelt (te) veel eisen. Hierdoor zal de ontwikkeling van het kind naar een vorm van zelfstandigheid en het leren verantwoordelijk te zijn voor eigen daden en beslissingen worden belemmerd. Er kunnen, veelal in en na de puberteit, gedragsproblemen optreden.

Een democratische manier van opvoeden vraagt veel geduld en de bereidheid zich in te leven in de wensen en behoeften van een kind. De opvoeder overlegt veel met het kind en motiveert wat de reden van zijn handelen is. Er is sprake van wederzijds respect. De opvoeder stimuleert de assertiviteit/mondigheid en de ontwikkeling naar zelfstandigheid. Er worden echter ook duidelijke kaders en regels geboden. Omdat het kind in zijn gedrag een bepaalde vrijheid krijgt, is er kans dat op het gebied van de assertiviteit bepaalde grenzen worden overschreden. Gedragsproblemen bij deze opvoedingsstijl komen overigens naar verhouding weinig voor.

Een *laissez-faire*-stijl wordt gekenmerkt door een 'omgang' waarbij het kind aan zijn lot wordt overgelaten; er worden (te) weinig eisen gesteld. Het kind wordt niet of nauwelijks gestimuleerd en leert in deze situatie weinig normen en waarden. De 'opvoeder' handelt nauwelijks *als opvoeder*. Gevoelens van eenzaamheid bij het kind komen regelmatig voor. Veel kinderen worden gevoelig voor de ontwikkeling van gedragsproblemen.

Een permissieve stijl wordt ook wel de toegeeflijke opvoedstijl genoemd. Ouders staan stil bij de wensen en de behoeften van hun kind. Ze geven hun kind bijna altijd zijn zin. Het kind is bepalend en de ouders zetten zich daarvoor in. Op jonge leeftijd zijn er weinig conflicten omdat deze kinderen bijna alles mogen. Kinderen ervaren weinig weerstand van hun ouders. Zij worden verwend en leren nauwelijks grenzen kennen en rekening houden met anderen. Het kind leert niet om met teleurstellingen en emoties om te gaan. Als het kind ouder wordt, kunnen de ouders hun invloed op het kind verliezen.

1.4.2 *Praktijk*

In de praktijk komt het weinig voor dat een opvoeder consequent op een autoritaire, structurerende, laissez-faire of permissieve wijze handelt. Veelal is het een combinatie van stijlen. Maar vrijwel altijd treedt één stijl het meest op de voorgrond en is als zodanig herkenbaar. Democratische of autoritatieve opvoedingskenmerken komen in ons land het meest voor. Mede afhankelijk van de *levensfase* waarin een kind zich bevindt en de *culturele achtergrond* van de opvoeder, worden meestal ook elementen uit de andere genoemde stijlen toegepast. Deze stijl wordt in onze westerse samenleving gezien als de te prefereren opvoedingsstijl boven de andere drie stijlen. De democratische of autoritatieve opvoedingsstijl sluit aan bij de verwachting die we hebben van volwassenen in onze samenleving, namelijk functioneren op basis van ‘zelfverantwoordelijke zelfbepaling’. Het is daarom van belang als professionele opvoeder om na te gaan wat de ideeën en verwachtingen van ouders zijn met betrekking tot het opgroeien en begeleiden van hun kind(eren) tot volwassenheid. Door de grotere diversiteit aan culturen en samenlevingsvormen, is die afstemming noodzakelijk. Als professionele opvoeders kijken wij vaak vanuit onze eigen culturele achtergrond naar opvoeden en beoordelen we op basis daarvan het handelen van anderen. Door af te stemmen over verwachtingen en ideeën met betrekking tot opvoeden, wordt het mogelijk om aan te sluiten bij de ander en vandaaruit te werken aan een goede begeleiding van het kind of de jongere.

1.5 Belemmeringen en problemen tijdens het opvoeden

Tijdens het opvoeden kunnen zich tal van belemmeringen en problemen voordoen. In de meeste gevallen gaat het slechts om kleine probleempjes, van tijdelijke aard, die vaak vanzelf weer verdwijnen. Met enig geduld, tact, creativiteit en een flinke dosis humor is de opvoeder veelal in staat om aan deze omstandigheden het hoofd te bieden.

Aan welke situaties denken we hier? Bijvoorbeeld aan een kind dat niet wil eten, onderuitgezakt aan tafel zit en niet bereid is om op het verzoek van de opvoeder rechtop te gaan zitten. Of aan het kind dat te laat thuiskomt en zijn huiswerk nog moet maken. Aan het kind dat stiekem een extra koekje pakt of het kind dat zich verzet tegen de regel om te helpen bij de afwas of zeurderig doet omdat het per se nog iets op zijn smartphone moet checken.

1.5.1 *Problemen binnen de opvoeding*

In een aantal andere gevallen ontstaan echter wel degelijk problemen binnen de opvoeding. Problemen die absoluut onvergelijkbaar zijn met genoemde voorbeelden. De volgende situaties illustreren dat.

Orthopedagogiek

Deze inleiding in de orthopedagogiek geeft een verkenning van het werken met kinderen met opvoedingsproblemen en mogelijke begeleidingsproblemen op latere leeftijd. Deze kunnen het gevolg zijn van functioneringsbeperkingen op zintuiglijk, motorisch, cognitief of emotioneel gebied.

In het eerste deel staat de algemene orthopedagogiek centraal, waarin vanuit de basis van opvoeding wordt stilgestaan bij een aantal elementen die een bijdrage kunnen leveren aan het opvoedings- of begeleidingsproces. Hierbij komen onder meer enkele hulpverleningsmodellen, observeren, rapporteren, diagnosticeren en classificeren aan bod. Het deel wordt afgesloten met aandacht voor groepsopvoeding.

Het tweede deel, toegepaste orthopedagogiek, gaat over de praktijk met het kind met functioneringsbeperkingen en het handelen door de orthopedagoog. Er is aandacht voor bepaalde leerbeperkingen, gedragsontwikkelings- en opvoedingsproblemen, inclusief suggesties voor het handelen bij opvoeden en begeleiden. Daarbij worden per onderwerp een aantal voorzieningen en instanties belicht die ouders en opvoeders kunnen begeleiden, ondersteunen of vervangen.

Deze dertiende, herziene druk is geactualiseerd naar aanleiding van de vele ontwikkelingen in het vakgebied. De paragrafen over observeren en rapporteren en over de zintuiglijke, motorische en meervoudige functioneringsbeperkingen zijn grondig herzien. Daarnaast is er aandacht voor verschillende schooltypen, opvoedingsstijlen en de rechten van het kind.

Aan dit boek hebben verschillende professionals bijgedragen. Het is voor diverse hbo-opleidingen zeer geschikt als een eerste oriëntatie in de orthopedagogiek.

9 789024 411993 >

www.boomhogeronderwijs.nl